

אין בור ירא חטא

משנה מסכת אבות פרק ג משנה יז

רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ אם אין דרך ארץ אין תורה אם אין חכמה אין יראה אם אין יראה אין חכמה אם אין בינה אין דעת אם אין דעת אין בינה אם אין קמח אין תורה אם אין תורה אין קמח

הוא היה אומר כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו שנאמר (ירמיה י"ז) והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבא טוב ושכן חררים במדבר ארץ מלחה ולא תשב אבל כל שמעשיו מרובין מחכמתו למה הוא דומה לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרובין שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מיזיזין אותו ממקומו שנאמר (ירמיה י"ז) והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבא חום והיה עלהו רענן ובשנת בצורת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי:

- מה טענתו של רבבי"ע? האם שתי אמרותיו מתלכדות לתפיסה אחת?
 - מהי חכמה ומהם מעשים? מה תורם להבנה עיון בירמיהו יז? (ניתן להשוות גם למקבילתו בתהלים א)
 - לגבי החלק הראשון השוו לגרסת הגניזה:
1. גרסת הגניזה - משנה מסכת אבות פרק ג משנה יז
- [יז] רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין דרך ארץ אין תורה אם אין תורה אין חכמה אם אין חכמה אין יראה אם אין יראה אין בינה אם אין בינה אין דעת אם אין דעת אין קמח אם אין קמח אין תורה
- מה המסר העולה ממנה?
 - על גרסת הדפוסים תוהה ר' משה אלשיך:
2. אלשיך תהלים פרק ד
- הנה מאמרנו על מאמר התנא (אבות ג כא) באומרו אם אין קמח אין תורה אם אין תורה אין קמח, שיראו הפוכי דברים בלי ענין.

מהי החכמה?

3. תפארת ישראל - יכן (ר' ישראל ליפשיץ, דנצינג תחילת מאה 19) מסכת אבות פרק ג משנה יז
- קיד) אם אין תורה אין דרך ארץ. לאו תורה ממש קאמר, דהרי כמה ע"ה שלא למדו, וכמה חסידי אה"ע שלא שמרו התורה, ואפ"ה הן בעלי מוסר וד"א, אלא נ"ל משום דלכל אומה יש דת אלהי שכוללת ג' עקרין, דהיינו, א) שיש תורה משמים, ב) שיש שכר ועונש, ג) שיש השארת הנפש, [ולא נחלקו האומות זמ"ז רק בפירושן], ואלו שלשה העקרין הראשיות נקראין כאן תורה, ולכן מי שאינו מאמין בהן, הרי האדם כבהמה לפניו ואין הנפש חשובה בעיניו לנהוג בה יקר במוסר וד"א כנימוסי עם ועם, וכל מה שיעשה בזה, הוא מצד הכרח מול

3 א. תהלים פרק קיא

(י) ראשית חקמה יראת יקוק שכל טוב לכל עשיהם תהלתו עמדת לעד:

רד"ק הקדמה לפורוש לנ"ך

ראשית חכמה יראת יי שכל טוב לכל עושיהם תהלתו עומדת לעד. אמר דוד המלך עליו השלום מי שהכין את לבבו להתעסק בחכמה תחלה יתעסק ביראת יי' ויעשה ממנה שרש ועיקר וכל דרכיה יתנהג בחכמה שילמד. על הדרך שאמרו רבותינו ז"ל כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת.

ויראת יי' היא התורה והמצוה ודברי הנביאים וקבלת החכמים בתורה שבעל פה והחכמה היא חכמת הפילוסופיא ואם ילמד אדם חכמת הפילוסופיא תחלה יבהל ברוחו ויעוז מצחו להכחיש האותות והמופתים הגדולים הנמצאים בכתב הקדש כי הם דברים לא תכילם החכמה ההיא אמנם כאשר יקדים למוד התורה שהיא יראת יי' וישים בלבו להאמין

כל הכתוב בה ובכל כתבי הקדש וכאשר יתבונן בהם ימצא בהם דרכי החכמה כמו שכתוב כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה

3 ב מהרש"א חידושי אגדות מסכת סוטה דף מד עמוד א
...אמר דרוש וקבל שכר בחכמה עיונית שעל זה אמרו כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו כו' דרמזו בזה על חכמה עיונית דאילו חכמת התלמוד ודאי קודמת ליראת חטא שהתלמוד מביא לידי מעשה ואמרו ולא ע"ה חסיד וכדמוכח הכא ודו"ק:

השוו את משנת ראב"ע למשניות הבאות?
האם המשניות חולקות זו על זו? כמה דעות יש? האם ניתן לשזור את כולן לעמדה אחת?
4. משנה מסכת אבות פרק ב משנה ה
הוא (הלל) היה אומר אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד ולא הביישן למד ולא הקפדן מלמד ולא כל המרבה בסחורה מחכים ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש:

5. משנה מסכת אבות פרק ג משנה ט
רבי חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו מתקיימת וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת
הוא היה אומר כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת:
- מה היחס בין שני חלקי המשנה. האם מעשה ויראת חטא הם אותו דבר?
- מה פירוש מתקיימת?
- מי חשוב יותר החכמה או היראה?
- כיצד ניתן למדוד חכמה מול מעשים- הרי אין יחידות מדידה לשניהם?

6. משנה מסכת אבות פרק ו משנה א
שנו חכמים בלשון המשנה ברוך שבחר בהם ובמשנתם: רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה ולא עוד אלא שכל העולם כלו כדי הוא לו נקרא ריע אהוב אוהב את המקום אוהב את הבריות משמח את המקום משמח את הבריות ומלבשתו ענוה ויראה ומכשרתו להיות צדיק וחסיד וישר ונאמן ומרחקתו מן החטא ומקרבתו לידי זכות ונהנין ממנה עצה ותושיה בינה וגבורה שנאמר לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה ונותנת לו מלכות וממשלה וחקור דין ומגלין לו רזי תורה ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק והוי צנוע וארך רוח ומוחל על עלבונו

חכמה מעשים יראה – המשלים השונים:

המקורות השונים מביאים מספר משלים ליחס בין יראה וחכמה נסו להסבירם. בהסבירכם נסו למצות את ההשוואה בין כל חלקי המשל לנמשל. לאור ההשוואה קבעו את היחס בין חכמה ליראה לכל דעה.
א. משל העץ, הענפים והשורשים של במשנת אבות פרק ג יח.
ב. משל האומן וכלי המלאכה:

7. מסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן נוסחא א פרק כב
אמרו לפני רבן יוחנן בן זכאי חכם וירא חטא מהו. אמר להם הרי זה אומן וכלי אומנותו בידו. חכם ואין ירא חטא מהו. אמר להם הרי זה אומן ואין כלי אומנותו בידו. ירא חטא ואין חכם מהו. אמר להם אין זה אומן אבל כלי אומנותו בידו:

ג. משל המפתחות ומשל החצר והשער

8. תלמוד בבלי מסכת שבת דף לא עמוד א

אמר רבה בר רב הונא: כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים, דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצונות לא מסרו לו. בהי עייל? (באילו יכנס?)
מכריז רבי ינאי: חבל על דלית ליה דרתא, ותרעא לדרתא עביד.
(חבל על שאין לו דירה/חצר ושער לדירה עושה)
- האם רבה בר רב הונא ורבי ינאי חולקים או מסכימים?

ביטוי לדילמה בין תורה ויראה ניתן למצוא בשאלת החובה לכבד תלמידי חכמים. מיהו הדמות שחייבים בכבודה:
9. תלמוד בבלי מסכת שבת דף לא עמוד א

אמר רב יהודה: לא ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו אלא כדי שייראו מלפניו, שנאמר +קהלת ג+ והאלהים עשה שיראו מלפניו.

רבי סימון ורבי אלעזר הוו יתבי (היו יושבים), חליף ואזיל (עבר על פניהם והלך) רבי יעקב בר אחא. אמר ליה חד לחבריה (אמר אחד לחברו): ניקו מקמיה, דגבר דחיל חטאין הוא, (נקום מפניו שאיש ירא חטא הוא) אמר לו אידך (השני): ניקו מקמיה; דגבר בר אוריין הוא. (נקום מפניו שאיש בן תורה הוא).

אמר ליה (לו): : אמינא לך אנא דגבר דחיל חטאין הוא - ואמרת לי את בר אוריין הוא? (אמרת לי אני שאיש ירא חטא הוא ואמרת לי אתה בן תורה הוא?)

תסתיים דרבי אלעזר הוא דאמר דגבר דחיל חטאין הוא, דאמר רבי יוחנן משום רבי אלעזר: אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא יראת שמים בלבד, שנאמר +דברים י+ ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' וכתב +איוב כח+ ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וגו', שכן בלשון יוני קורין לאחת הן, - תסתיים.
ובאופן דומה – על מי חייבים לברך ברכת שחלק חכמתו ליראיו

10. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נח עמוד א

תנו רבנן: הרואה חכמי ישראל אומר ברוך שחלק מחכמתו ליראיו, חכמי אומות העולם - אומר ברוך שנתן מחכמתו לבשר ודם.

- על מי מברכים ברכה זו – מהן הדעות השונות:

- מהי דמות החכם האידאלי? איזו תוכנה יותר להשגה?

11. יאיר שלג הבריחה אל היהדות - הארץ 7.6.2011

אבל גם מי שרואה בתהליך החזרה ליהדות ברכה גדולה, אסור לו להתעלם מהסכנה הטמונה בצדו - במיוחד משום שאין זו רק בגדר סכנה תיאורטית, אלא היא הולכת ומתממשת לנגד עינינו. הכוונה היא לאפשרות, שהחזרה ליהדות לא תהיה בבחינת שילוב בינה לבין העבריות והישראליות, אלא קריאת תיגר ונתק בין הזהויות; שחוליי הישראליות - שלמעשה אינם מהותיים לתפישה המקורית, אלא נובעים מהנכונות להתפתות לחוליי התרבות המערבית - ישמשו תירוץ לקריאת תיגר כוללת נגדה, גם על הטוב והחיוני שבה.

לסכנה הזאת שלושה אופני ביטוי, ושלושתם מתרחשים בפועל: האחד מתבטא ב"רוחניות" התלושה במכוון מהמציאות ואף בזה לה. זהו סוג קוסם במיוחד (דווקא בגלל ניחוחו הרוחני) של אסקפיזם; מין ניו אייג' יהודי בגרסה מוקצנת, שבה הרוחניות אינה תבלין חיוני לחיים, אלא נהפכת לחיים עצמם.

הסוג השני הוא בגדר חמצה יותר מאשר סכנה. הכוונה לאנשים היוצרים מידור בין הסיפוק האינטלקטואלי והרוחני שמעניק להם העיסוק ביהדות לבין המצב התרבותי והרוחני של כלל החברה הישראלית. ההזניה התרבותית, שיכולה להיות מסומלת בקוד "תרבות ערוץ 2", מסוכנת לעתיד החברה לא פחות מהסכנה האקולוגית ומהפערם הכלכליים, שכנגדם יוצאים רבים, והיא דורשת פעולה אקטיבית נגדה, כשם שארגונים אקולוגיים וחברתיים פועלים בתחומם. מי כמו אנשי בתי המדרש החדשים ראויים ויכולים להניף את נס המרד; אבל בפועל, במקום שבת המדרש ייהפכו למנוף לשינוי פני החברה הם נהפכים בעיקר למקום מפלט מן החברה.